

Гилязетдинов Р. Н. Деятельность Центрального статистического управления УССР для нужд народного хозяйства.

С помощью историко-научного анализа рассмотрена деятельность Центрального статистического управления УССР как ведущего отраслевого ведомства в 20-х годах прошлого века. Раскрыт его вклад в развитие народного хозяйства на украинских землях. Указано об издательской деятельности ведомства. Внимание сосредоточено на новаторских разработках и достижениях, ведущих ученых-статистах. Охарактеризовано нормативную базу ЦСУ УССР. Отдельно выделен вклад управления в обеспечение образовательной подготовки специалистов-статистов. Отмечено значение проведенных исследований и дальнейшие перспективы исторических исследований указанного направления, стоящие перед историками в различных сферах народного хозяйства.

Ключевые слова: статистика, Центральное статистическое управление УССР, народное хозяйство, периодические издания, статистические данные, советский период.

Hilyazetdinov R. N. The activities of the Central Statistical Administration of USSR for the needs of national economy.

Using historical and scientific analysis the activities of the Central Statistical Administration of the USSR as a leading branch agency in the 20s of last century is examined. Its achievements in the development of the national economy in the Ukrainian lands were revealed. It is indicated on department's publishing activities. Main attention is drawn on innovative developments and achievements of leading scientists in statistics. The regulatory framework of Central Statistical Administration of the USSR is characterized. Separately, the governance's contribution in providing educational training specialists in statistics is selected. The importance of the research and further perspectives of historical research of this direction facing historians in various fields of national economy are noticed.

Keywords: statistics, the Central Statistical Administration of the USSR, the economy, periodicals, statistical data, the Soviet period.

УДК 94(477.72)"19":364

Т. Б. Букрєєв

БОРЬБА З ДИТЯЧОЮ БЕЗПРИТУЛЬНІСТЮ ТА БЕЗДОГЛЯДНІСТЮ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 20–х РОКІВ ХХ ст. НА ПІВДНІ УКРАЇНИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ХЕРСОНЩИНИ)

У статті досліджуються та аналізуються причини виникнення та перші спроби подолання дитячої безпритульності та бездоглядності у першій половині 20-х років ХХ століття на Півдні України та реалізація цих механізмів на Херсонщині. Охарактеризовано основні напрями боротьби з означеним соціальним явищем. Вперше до наукового обігу було введено ряд джерел із фондів Державного архіву Херсонської області, що висвітлюють діяльність структур соціального захисту та реабілітації дітей у 20-х рр. ХХ ст. на Херсонщині.

Ключові слова: дитяча безпритульність, дитячий будинок, громадські організації, УСРР, Херсонщина.

Соціальні та політичні зміни, які відбуваються в сучасному житті України певною мірою зумовили розвиток дитячої безпритульності та бездоглядності. Звернення до історії подолання, а саме аналіз досягнень і помилок подолання безпритульності в 20-ті роки, допоможе уникнути прорахунків у вирішенні цієї проблеми у сьогоднішні. Нестабільність політичного та економічного рівня у нашій державі призвела до труднощів у набутті молодим поколінням умінь адекватно розуміти і використовувати у своєму житті свободу та соціальну відповідальність. Важливо вивчити і дослідити шлях розвитку методів боротьби з безпритульністю та соціальною занедбаністю серед неповнолітніх. Проблематика дитячої безпритульності й бездоглядності є важливою складовою глибокого вивчення державної політики в умовах становлення тоталітарного режиму й згортання ліберальних традицій, ролі громадянського суспільства у царині захисту соціальних прав, співпраці правоохоронних структур з громадськими організаціями.

Основні заходи, проведені державними органами та громадськими організаціями для рятування молодого покоління від згубних наслідків Першої світової війни та революції неодноразово привертала увагу істориків, соціологів, педагогів та юристів. Проблематика історії боротьби з безпритульністю в Радянській державі – вельми різноманітна. Одним із активних дослідників досвіду подолання масової дитячої безпритульності в Радянській Україні в 20-х - першій половині 30-х років ХХ ст. стала А.Г. Зінченко [1]. Також даною проблемою займалися: О.С. Парашевіна [2], В.Є. Виноградова-Бондаренко [3], Л.В. Олянич [4], О.І. Анатольєва [5]. У їхніх дослідженнях подано узагальнюючі характеристики дитячої безпритульності у 20-ті роки. Регіональний матеріал у цих роботах представлений вибірково, що не дає змоги говорити про специфіку окремих регіонів.

Джерельною основою для висвітлення даного питання виступають матеріали 16 справ, які зберігаються у Державному архіві Херсонської області (Фонди: Р.-2, Р.-413, Р.-414, Р.-485, Р.-801).

Мета статті – дослідження перших спроб подолання таких соціальних явищ, як дитяча безпритульність та бездоглядність, що супроводжували процес формування радянсько-більшовицького тоталітарного режиму.

Наукова новизна роботи полягає у спробі автора узагальнити результати різноманітних досліджень і висвітлити безпритульність та бездоглядність як єдиний комплекс соціальних проблем у ході будівництва радянської тоталітарної системи. Вперше спеціально досліджується процес подолання дитячої безпритульності на Херсонщині. Крім того, вперше до наукового обігу було введено ряд джерел із фондів Державного архіву Херсонської області, що висвітлюють діяльність структур соціального захисту та реабілітації дітей у 20-х рр. ХХ ст. на Херсонщині.

Історична обстановка у 1920-ті рр. в Україні, була досить складною. Внаслідок Першої світової та громадянської війн у країні склалася політико-економічна ситуація, яка призвела до появи таких соціальних явищ, як безпритульність і духовна безпорадність, що, поза всяким сумнівом, є соціально-психологічним явищем. До основних причин дитячої безпритульності в Україні можна віднести: низький матеріальний рівень життя багатьох родин; безробіття, яке було найбільш поширене серед молоді; недоліки становлення нової освітньої та виховної системи, недоступність системи освіти для певної частини дітей; соціально-психологічний клімат перехідного періоду, формування маргінальної особистості; соціально-класову політику радянського уряду й формування авторитарної політичної системи; політичні репресії та депортації населення України; суперечливий процес становлення системи охорони дитинства в радянській Україні. Становище дітей завжди діалектично невід'ємне від суспільства й повністю залежить від матеріальних умов життя, культурного рівня, морального обличчя батьків та оточуючого середовища [6, с. 60].

Ще одну причину збільшення кількості безпритульних дітей у 20-х рр. в радянській Україні виділяв педагог С. Сірополко. Він наголошував, що величезні кадри безпритульних дітей в Україні постійно поповнювалися колосальним припливом голодних дітей з Поволжя на початку 20-х років [7, с. 660].

О.С. Паращевіна акцентує увагу ще на ряді причин зростання кількості безпритульних дітей. На її думку апробація пропагованих більшовиками соціальних норм сексуальної свободи, емансипації жінки, залучення її до будівництва комунізму, передача виховних функцій від сім'ї до держави призвели до збільшення кількості позашлюбних, покинутих дітей, які стали новим джерелом поповнення дитячої безпритульності [2, с. 11]. Перелічені причини мали особливий вплив на збільшення саме бездоглядних дітей.

Кількість безпритульних дітей і підлітків, які здійснювали правопорушення в Україні в 20-ті рр., зростала значно швидше, ніж кількість дитячого населення. Дітей-злочинців було набагато більше, ніж дорослих правопорушників, тому перед країною постало серйозне і дуже складне питання – врятувати дітей, вирвати їх із рук вулиці та виховати гідними людьми. У цих умовах державні органи влади (в першу чергу органи народної освіти) головну увагу спрямовували на те, щоб хоч якось забезпечити утримання круглих сиріт, безпритульних дітей, зберегти шкільну систему й якомога більше дітей охопити навчанням. Виникли сотні дитячих закладів. До вирішення дитячого питання окрім парткомітетів та органів державної влади підключилися робітничі організації, профспілки, фабрично-заводські комітети, жінвідділи, а також комсомол. В основу соціального виховання безпритульних дітей в Україні було покладено дитячий будинок як соціально-педагогічний інститут [8, с. 77].

У 1921 р. безпритульних та бездоглядних дітей у СРСР нараховувалось 4,5 млн. чол., у 1922 р. – 7 млн. чол. (наслідки жахливого голоду в ряді регіонів) [9, с. 45]. Але точно визначити кількість безпритульних дітей було досить складно через їх спосіб життя, особливо на півдні України: ці діти часто “гастролювали”, тобто переїжджали з міста в місто. Особливо популярними були: Одеса, Миколаїв, Херсон. Тому “дітей вулиці” рахували шляхом реєстрації “завсідників” базарів, підвалів, тобто цифра могла бути лише приблизною [10, с.103].

Першим центральним органом, який об'єднав зусилля всіх комісаріатів та відділів стала створена в 1919 р. Рада захисту дітей (РЗД). З її ініціативи були проведені “Тижні захисту дітей”, “Дні голодних дітей”, які стали найбільш поширеною формою допомоги дітям. Такі форми надання допомоги служили доповненням до основної — вилучення безпритульних дітей з вулиці та влаштування їх до дитбудинків, мережа яких у перші післяреволюційні роки постійно збільшувалася [11, с. 94-95]. До складу РЗД увійшли представники Наркомздоров'я, Наркомосвіти, Наркомпраці, Українського Червоного Хреста (УЧХ) тощо.

Основні методи подолання дитячої безпритульності, на думку дослідниці В.О. Стремєцької, найбільш доцільно поділити на два напрямки:

1) превентивні або запобіжні заходи (індивідуальна допомога одягом та харчами незабезпеченим дітям, організація пунктів харчування під час недородів, влаштування підлітків на навчання, зменшення бажання дітей втекти з дитячих будинків шляхом задоволення їхніх потреб тощо);

2) боротьба з наявними безпритульними (підбір дітей з вулиці та влаштування їх до закладів утримання) [10, с. 104]. Ця класифікація, на нашу думку, найбільш ґрунтовно диференціює методи з ліквідації дитячої безпритульності. Обидва методи є взаємозалежні, адже невиконання першого, найчастіше породжує необхідність реалізації другого.

У першій половині 20-х років головну увагу країна звертала на необхідність утворення максимальної кількості дитячих установ для розміщення в них безпритульних і надання їм матеріальної допомоги. Утворилась наступна система навчально-виховних закладів: дитячі будинки, інтернати, трудові школи, дитячі садки, денні дитячі будинки, бібліотеки, дитячі клуби; заклади для неповнолітніх правопорушників та безпритульних, основний та допоміжний будинок для правопорушників, трудовий будинок для дівчат; заклади для дітей з фізичними вадами; заклади з дослідження та розподілу дітей (приймальники, колектори, розподільники) [8, с. 78].

Для запровадження системи комуністичного виховання 8 лютого 1919 р. у Херсоні було створено повітовий відділ народної освіти. Тимчасово він припиняв свою діяльність з 1 серпня 1919 р. [12, арк. 2] у зв'язку із захопленням влади у Херсоні військами Денікіна. Повітовий відділ зіграв важливу роль в

організації подолання дитячої безпритульності. 16 квітня 1920 р. в Херсоні була встановлена радянська влада. У травні 1920 р. дитячі заклади Херсона були передані повітовому відділу народної освіти, всього 11 закладів. Вже в липні 1920 р. створюється перший будинок дитини (діти до 4 років). Згодом був відкритий ще один. Дітей, яким було менше одного року перевели спочатку в Дім матері та дитини, а з червня 1921 р. до створеного будинку немовлят [13, с. 14-15].

Ситуація катастрофічно ускладнилась голодом. Під час голоду 1921-1922 рр. у місті створювали нові заклади з метою порятунку від голодної смерті дітей, особливо тих, хто залишився без батьків. Із січня по травень 1922 р. у Херсоні діяло 18 дитбудинків, а з червня по серпень – 17 [14, с. 179-186]. Але дитзакладів не вистачало, про що свідчить їхня переповненість.

РНК УСРР восени 1921 р. офіційно визнала голодуючими 5 губерній: Запорізьку, Катеринославську, Донецьку, Миколаївську, Одеську, але й інші губернії не були забезпечені запасами харчування у достатній мірі [15, с.138]. В означений період Херсонський повіт адміністративно входив до складу Миколаївської губернії. На квітень 1922 року в Миколаївській губернії було 589 325 дітей до 15 років, з них голодувало – 440 000 дітей [16, с. 44].

У 1921 р. у Херсоні голодувало 10 тис. дітей, у Херсонському повіті – 55 тис. дітей. 8 серпня 1921 р. у Херсонському повіті була створена комісія допомоги голодуючим. Там де була можливість комісія та комітети створювали лікарсько-харчувальні пункти або загони. В цей час проводяться різні заходи за допомогою населення. У Дніпровському повіті у червні-грудні 1921 р. проводилася акція по збиранню пожертв дитячим будинкам, безпритульним, голодуючим дітям, адже різко збільшилась кількість безпритульних, голодних, особливо серед дітей. У цьому повіті голодувало 45994 дітей, а до вересня 1922 р. вмерло 5858 дітей [13, с. 15-16; 17, с. 165]. Паралельно проводився перепис дітей, котрі перебували в дитбудинках. За наказом Херсонського Виконкому по Відділу Управління Народної освіти від 27 жовтня 1922 р. всім будинкам наказувалось у дводенний термін надати точні відомості про кількість безпритульних по установах [18, арк.16].

На півдні України вперше почали створюватися евакоприймальники та дитячі колонії. На Херсонщині до таких закладів було прийнято 200 сиріт з Донбасу [19, с. 130-131]. Евакуація дітей на південь України призводила до збільшення контингенту безпритульних, для яких не завжди вистачало дитзакладів.

Держава самостійно не могла впоратися з ситуацією, тому до вирішення цієї проблеми залучилася громадськість як вітчизняна, так і закордонна. Аналіз літератури та архівних матеріалів свідчить, що значну роль у подоланні дитячої безпритульності у 20-ті рр. відігравали громадські об'єднання та організації. Діяльність громадських об'єднань та організацій в основному була направлена на профілактику дитячої безпритульності та бездоглядності, на виховання та покращення умов утримання дітей у дитзакладах тощо.

Найбільше органи влади спирались на Ленінську комуністичну спілку молоді України (комсомол, КСМ). На Херсонщині комсомол був створений 12 квітня 1919 р. Із самого початку своєї діяльності КСМ почав організовувати драматичні та хорові гуртки. Кошти від виступів йшли у фонди по ліквідації дитячої безпритульності [19, с. 64-66, 116; 20, с. 91]. КСМ розробляв програму робіт з політвиховання дітей та організовував клубну роботу дитбудинків [21, арк. 5].

Комсомол влаштовував збирання коштів на користь голодуючих. Проведення “місячників” та “тижнів” допомоги дітям стало обов'язковим для всіх членів спілки. Члени спілки проводили обстеження закинутих і напівзруйнованих будинків з метою вилучення голодних дітей з вулиці. У Херсоні комсомольці здійснювали шефство над дитбудинком для малюків – “Сонечко” [19, с. 130-131]. Але заходів, котрі здійснювала КСМ було явно недостатньо, адже для вирішення проблеми потрібно було більше коштів, ніж збиралося від акцій, котрі проводив комсомол за дорученням центральної влади.

Тому паралельно з комсомолом свою діяльність розгорнули міжнародні благодійні організації, котрі відгукнулися на заклик Червоного Хреста. Так, норвезький вчений, лауреат Нобелівської премії Фритьоф Нансен взяв на себе місію організації допомоги постраждалим. Ф. Нансен, будучи на півдні України та Поволжі під егідою Міжнародного Червоного Хреста, у 1921 р. зібрав документальні докази страшного голоду, чим привернув увагу міжнародних організацій [13, с. 17; 22, с. 101]. Установи допомоги, створені ним, так і називали – “місія доктора Нансена”.

Також розпочала гуманітарну місію Американська адміністрація допомоги (АРА) [23, с. 106]. АРА поставляла продукти харчування (з 1921 р.) через Одеський порт. Виходячи з реальних обставин, американська сторона розробила програму надання допомоги разом з менонітськими організаціями США та Голландії. На 31 березня 1922 р. в Одесі та Херсоні відкрилися харчопункти на 200 тис. дітей [24, с. 189-191]. До кінця 1922 р. у Миколаївській губернії АРА відкрила 60 пунктів харчування, обслуговувала 231 дитячий заклад та лікарні, годуючи 49060 дітей [25, с. 151; 23, с. 108].

Під час своєї діяльності АРА надсилала запити на місця: “Контора АРА просит прислать список находящихя в г. Херсоне и уезде детских домов, указав количество в них детей ...” [18, арк.64]. Це свідчить про адресність допомоги й розуміння необхідності контролю за розподілом та рівномірністю надходження коштів з метою охоплення допомогою не окремих дитячих будинків, а їх мережі.

По Херсонському повіту АРА допомагала 7 дитбудинкам, будинку немовляти у Херсоні, дитмістечкам у Білозерці, Фалєєвці. У листопаді 1922 р. АРА відкрила дитбудинок для 70 безпритульних дітей у м. Олешки Дніпровського повіту [13, с. 17; 17, с. 167].

Загалом АРА в Одеській та Миколаївській губерніях відкрила 300 тис. дитячих столовомісць, а Місія Ф. Нансена разом з УЧХ – 100 тис. З вересня 1922 р. місія Ф. Нансена почала будувати в Одесі, Миколаєві, Херсоні, Первомайську, Вознесенську дитбудинки на десятки тисяч дітей [24, с. 193-194].

У складі АРА з березня по листопад 1922 р. активно діяв Американський єврейський об'єднаний розподільчий комітет (Джойнт). Джойнт виділив радянській Україні 1 млн. 250 тис. доларів для порятунку голодуючих дітей. З кінця 1922 р. Джойнт діяв як самостійна організація допомоги єврейському населенню. Серед програм, що реалізовував "Джойнт", були: кооперація з АРА в галузі медичного обслуговування населення; опіка дитячих будинків; розподіл одягу й взуття; купівля та розподіл палива [25, с. 155; 26, с. 142-143; 27].

Також, у цей час діяв Громадський комітет надання допомоги єврейському населенню (Євгромадком). На Херсонщині почало функціонувати його відділення з уповноваженими по повітах. Євгромадком сконцентрував усю роботу на допомозі єврейському населенню. У 1921– на початку 1922 рр. Євгромадком був обмежений у ресурсах і тому переважно допомагав харчами і медикаментами дітям у дитбудинках та притулках. Комітет відкрив дитбудинки в Олешках, Каховці, Бобровому Куті. Велику роль в подоланні голоду зіграло, створене у листопаді 1921 р. Українське товариство Червоного Хреста. З 1922 р. почало діяти Херсонське відділення, яке провадило заходи по порятунку дітей у місті [13, с.17-18]. Загалом УЧХ був одним із найактивніших учасників порятунку дітей, зокрема і безпритульних, від голоду. Хоча його діяльність майже не проявлялась на селі.

Наслідки голоду були жахливі для демографічної ситуації України. Голод 1921-1922 рр. мав непоправні наслідки для дитячого населення республіки. Загальна кількість дітей в Україні скоротилася утричі, а число дітей-сиріт сягнуло 1,5 млн. чоловік [15, с. 144], що значно підвищило обсяги дитячої безпритульності.

На кінець 1922-поч. 1923 р. голод вважався ліквідованим, тому комітети та комісії допомоги голодуючим були реорганізовані, на підставі постанови ВУЦВК від 18 жовтня 1922 р., у повітові комісії по боротьбі з наслідками голоду (Окрнаслідгол) [13, с.18]. У газеті "Херсонський комунар" за 21 грудня 1922 р. зазначалося, що по даним Окрнаслідгол, на 15 грудня в Херсоні голодувало 15 тис. дітей. У повіті – 48913 дітей [28, с.3]. В архівних документах зазначається, що забезпечення продуктами харчування для всього населення складало 45% у місті та 16% у повіті [29, арк. 1-5]. Крім того, зважаючи на проголошене подолання голоду діяльність міжнародних організацій була згорнута, а боротьба з дитячою безпритульністю повністю потрапила під контроль радянської влади.

Окрнаслідгол у серпні 1923 р. припинила свою діяльність, її замінив уповноважений Центральної комісії допомоги дітям [13, с.18]. Херсонська Окружна комісія додогоги дітям (ОКДД) була створена відповідно до постанови ВУЦВК УСРР (10 серпня 1923 р.) і утримувалася Херсонським окрвиконкомом [30, арк. 2].

Херсонська ОКДД з метою боротьби з безпритульністю дітей організувала та утримувала дитбудинки, приймальники, дитмістечка, займалася влаштуванням підлітків на роботу, турбувалася про реєвакуюцію дітей на батьківщину та надавала індивідуальну допомогу дітям-сиротам [31, арк. 96-97]. Ефективна робота ОКДД призвела до різкого зменшення безпритульних дітей в окрузі.

Для підвищення ефективності боротьби з безпритульністю та покращення побуту дітей у дитзакладах організувалися підкомісії допомоги дітям у районах [32, арк. 1], що значно підвищило ефективність роботи на селі.

Окрім дитбудинків загального профілю, діяли спеціалізовані. Так, у Херсоні діяв дитячий будинок №11 для глухонімих дітей. У 1922 р. в ньому було 13 дітей. Також існував дитячий будинок для дітей з хворобами шкіри, в якому в 1922 р. налічувалося 49 дітей [18, арк.79]. Діяльність спеціалізованих дитячих будинків давала змогу невідривно від лікування дітей проводити їхнє виховання та навчання.

13 січня 1922 р. було прийнято постанову Раднаркому про виділення земельних наділів дитзакладам [33, арк. 4]. Це дозволяло вести господарство в дитбудинках, колоніях та містечках, що по-перше, допомагало перебороти наслідки голоду, а по-друге, економити кошти на утримання дітей.

Незважаючи на всі заходи дитбудинки літеродились у тяжкому становищі. Не вистачало педагогів, продовольства, палива, одягу, підручників, знаходились для викладачів. У 1923 р. майже всі дитбудинки перевели у дитячі містечка. Найбільше з них – містечко ім. Петровського на 700 дітей в якому мешкало у 1924 р. 400 дітей до 15 років та 100 підлітків. Воно розташовувалося під Херсоном недалеко від с. Білозерка в колишньому монастирі. На базі колишньої чоловічої гімназії спочатку діяв дитячий будинок, потім було створене дитяче містечко. У 1924 р. тут розташувалися 700 дітей, котрі розміщувалися в трьох корпусах. Було організовано дитяче самоврядування. При дитячому містечку створювалися майстерні – взуттєві, швейні та ін., котрі обслуговували місто та дитячі заклади [14, с. 214-217].

На 31 травня 1923 р. в окрузі діяло 29 дитзакладів (1778 дітей), а у Херсоні – 22 (2284 дітей) [34, арк. 1; 35, арк. 157]. Згодом кількість будинків зменшилася за рахунок реєвакуюції дітей.

З липня 1923 р. почалася реєвакуюція дітей назад до Поволжя, котрі знаходились в Одеській губернії, в тому числі в Херсонському окрузі [36, арк. 70]. Також реєвакуювали дітей, котрі мали родичів за межами Херсона і Одеської губернії в Україні. Вихованцями дитбудинків залишались тільки повні сироти та діти котрі втратили зв'язок з батьками, або якщо їхні батьки знаходились на утриманні держави [37, арк. 20]. Це призвело до зменшення кількості дитзакладів.

На вересень 1923 р. кількісний показник суттєво зменшився (16 дитзакладів у Херсоні) [37, арк. 48], що пояснюється злиттям закладів, з метою економії коштів та зникненням практичної необхідності у функціонуванні широкої мережі дитбудинків у зв'язку з подоланням голоду.

Функціонували окремі заклади для єврейських дітей. Наприклад, Дитячий будинок №3 ім. К.Лібкнехта. В 1923 р. у ньому в середньому перебувало 75 дітей [38, арк. 29, 63-65].

У веденні ОКДД на початку 1924 р. було 12 дитбудинків у Херсоні, та 15 – в окрузі. З метою концентрації коштів та поліпшення умов утримання сиріт згодом було проведено злиття дитбудинків у Херсоні – до одного, в окрузі – до 7. Оскільки безпритульних дітей залишалося багато, то окркомдопдіт

створив в Херсоні нічліжний дім з їдальнею та відкритий дитячий будинок [13, с.18-19; 39, арк. 24]. Але на 1 жовтня 1924 р. у Херсоні знову було 13 дитбудинків і 16 в окрузі. Окркомдопдіт виділяв кошти на утримання дитбудинків, на проведення оздоровлення дітей, на купівлю одягу та ін. [13, с. 18]. Але часто даних коштів не вистачало на повне забезпечення дітей.

У 1924 р. розпочалося створення товариства “Друзі дітей”. ОКДД в своїй діяльності спиралася на товариство. Осередки “Друзів дітей” створювалися зазвичай в установах, організаціях, що прикріплювалися безпосередньо до дитячого закладу для надання конкретної допомоги [13, с. 19]. Це робилося тому, що становище дітей в дитбудинках залишалося важким. Члени товариства разом з представниками КСМ збирали пожертвування, влаштовували благодійні акції, кошти від яких надходили у фонд допомоги дітям, брали участь у ремонті та будівництві дитзакладів, виявляли безпритульних на вулицях, здійснювали над дітьми патронат. “Друзі дітей” завжди залучалися до проведення “місячників” та “тижнів” допомоги дітям [40, арк. 75]. Початок організації осередків товариства “Друзі дітей” був стихійним, у Херсоні було організовано 50 осередків (3000 членів) і 31 осередок в районах (3000 членів) [41, арк. 2 зв.]. На лютий 1924 р. у Херсоні нараховувалося 44 осередки, чисельністю 3716 чоловік, з членськими внесками 4098 крб. [13, с. 19]. Для порівняння у сусідньому Миколаєві станом на червень того ж року діяло дещо менше осередків – 42, але загальна кількість членів була вищою – 4000 [10, с. 104]. Більша кількість членів осередку давала можливість зібрати більшу суму для допомоги дітям за рахунок членських внесків.

Таким чином, з початку 20-х рр. влада, прагнучи подолати жорстокі наслідки війни та голоду, активізувала роботу щодо організації спеціальних структур по врятуванню дітей із залученням до цієї справи комсомолу, УЧХ та громадськості. Важливим кроком у подоланні дитячої безпритульності став дозвіл більшовицької партії на діяльність міжнародних громадських благодійних організацій. Закордонні гуманітарні організації допомогли стабілізувати ситуацію з порятунком дітей, особливо безпритульних. Міжнародні благодійні організації стали тим джерелом коштів, котрого бракувало радянській владі для вирішення проблеми.

Перша половина 20-х років продемонстрували можливість не просто системного підходу до вирішення проблеми, але й демократичність формату її вирішення, що, безумовно, позитивно вплинуло на темпи та якість при ліквідації як бездоглядності, так і безпритульності. Хоча основні успіхи у подоланні цього кризового явища припадають на 1926-1928 роки. Історичний досвід подолання дитячої безпритульності в Україні 20-х рр. показав оптимальність поєднання державних та громадських форм, але виявив і недоліки, позаяк держава необґрунтовано переклала основний тягар боротьби з безпритульністю на громадські об'єднання. Подоланню дитячої безпритульності на сучасному етапі сприятиме проведення профілактичних дій у загальноосвітніх закладах, охорона материнства та дитинства, державний соціальний захист дітей-сиріт.

Джерела та література

1. Зінченко А.Г. Дитяча безпритульність в Радянській Україні в 20-х – першій половині 30-х років ХХ століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / А.Г. Зінченко. – Одеса, 2002. – 17 с.
2. Паращевіна О.С. Роль системи народної освіти у подоланні дитячої безпритульності в 20-х – першій половині 30-х рр. ХХ століття в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / О.С. Паращевіна. – Дніпропетровськ, 2005. – 19 с.
3. Виноградова-Бондаренко В.Є. Виховання безпритульних дітей в Україні 20-х рр. ХХ століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 “Загальна педагогіка та історія педагогіки” / В.Є. Виноградова-Бондаренко. – К., 2001. – 22 с.
4. Олянич Л.В. Створення та діяльність Всеукраїнського товариства “Друзі дітей” (1924-1936 рр.): організаційний статус, структура та функції: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / Л.В. Олянич. – Харків, 2008. – 18 с.
5. Анатольєва О. І. Правове регулювання боротьби з безпритульністю, бездоглядністю та правопорушеннями неповнолітніх в УСРР у 20-х роках ХХ століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 “Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень” / О.І. Анатольєва. – К., 2003. – 21 с.
6. Букреєв Т.Б. Роль громадських організацій у подоланні дитячої безпритульності у першій половині 20-х рр. ХХ ст. на Півдні України / Т.Б. Букреєв // Матеріали V Міжнародної конференції молодих науковців “Історична наука на початку ХХІ століття: проблеми, минуле, сучасність, перспективи”. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2011. – С. 59-65.
7. Сірополко С. Історія освіти в Україні / Степан Сірополко. – К.: Наукова думка, 2001. – 912 с.
8. Виноградова В. Проблеми дитячої безпритульності (20-ті роки ХХ ст.) / В.Є. Виноградова // Рідна школа. – 1999. - № 10. – С.77-78.
9. Гущина М.Н. Детская беспризорность в РСФСР в 1917 – 1941 годы / М.Н. Гущина // Преподавание истории в школе. – 2009. – №7. – С.45-47.
10. Стремєцька В.О. Методи ліквідації дитячої безпритульності та бездоглядності у 1920-1930-ті роки (на матеріалах Миколаївщини) / В.О. Стремєцька // Наукові праці: Науково-методичний журнал. Історичні науки. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П.Могили, 2003. – Т. 27, Вип. 14. – С. 102-106.
11. Вакуленко В.М. Досвід подолання дитячої безпритульності в Радянській Україні / В.М. Вакуленко // Соціальна педагогіка: теорія та практика: Методичний журнал. - 2010. - № 2. - С. 93-100.
12. Державний архів Херсонської області (далі - ДАХО), ф. Р – 413, оп. 1, спр. 12, 48 арк.
13. Орлова З. З історії благодійництва на Херсонщині / З.С. Орлова, О.І. Шинкаренко. – Державний архів Херсонської області. – Херсон, 2000. – 24с.
14. Коротецький А.А. Летопись Херсона / Александр Алексеевич Коротецкий. – Херсон: ЧМП “Штрих”, 2004. – 284 с.
15. Паращевіна О.С. Діти і голод 1921-1922 рр. в Україні / Ольга Степанівна Паращевіна // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр. – К., 2005. – Вип. 14. – С. 137-146.
16. Голод и дети на Украине / [сост. Арнаут В.А.]. – Х.: Изд-во НКП, 1922. – 49 с.
17. Непомнящий Б.З. Херсон еврейский. Трагедии и судьбы / Б.З. Непомнящий. – Херсон: Олди-плюс, 2004. – 340 с.
18. ДАХО, ф. Р – 413, оп. 1, спр. 27, 97 арк.

19. Сусоров В.Д. Пусть время расскажет, какими мы были (из истории комсомола Херсонщины (1900-1990 гг.) / Виктор Дмитриевич Сусоров. – Херсон, 2006. – 476 с.
20. Кравчук Х.А. Організації Комуністичної спілки молоді України у ВНЗ УСРР у 1920-і роки / Х.А. Кравчук // Наука. Релігія. Суспільство. – 2010. - №3. – С. 90-95.
21. ДАХО, ф. Р – 413, оп. 1, спр. 150, 7 арк.
22. Бондаренко Т. Миссия Фридьофа Нансена по спасению голодающих Поволжья / Татьяна Бондаренко, Наталия Николаева // Власть. – 2011. - № 3. – С. 100-103.
23. Тригуб О. Діяльність АРА на Миколаївщині (1921-1923 рр.) / Олександр Тригуб, Лілія Дудар // ЕМІНАК. – Миколаїв, 2007. – № 2. – С. 105-116.
24. Сахно В.В. Діяльність міжнародних гуманітарних організацій на Україні в 20-ті рр. ХХст. / В.В. Сахно // Південний архів (історичні науки). – Херсон, 2002. – Вип. 7. – С. 185-203.
25. Михайловський Т.О. Діяльність міжнародних організацій на Миколаївщині у 20-х роках ХХ ст. / Т.О. Михайловський // Краєзнавство. – 2010. – № 4. – С. 151-161.
26. Нариси з історії та культури євреїв України: [упоряд. та ред. Леонід Фінберг, Володимир Любченко]. – К.: Дух і Літера, 2008. – 440 с.
27. Рашковецкий М. “Джойнт” – “под зонтиком” и без [Електронний ресурс] / Михаил Рашковецкий // Мигдаль Times. – 2005. – № 58. – Режим доступу до журн.: <http://www.migdal.ru/times/58/5281/>
28. Последствия голода // Херсонский комунар. – 1922. – 21 декабря.
29. ДАХО, ф. Р – 2, оп. 4, спр. 1, 199 арк.
30. ДАХО, ф. Р – 801, оп. 1, спр. 200, 75 арк.
31. ДАХО, ф. Р – 801, оп. 1, спр. 259, 315 арк.
32. ДАХО, ф. Р – 801, оп. 1, спр. 5, 30 арк.
33. ДАХО, ф. Р – 2, оп. 3, спр. 66, 21 арк.
34. ДАХО, ф. Р – 2, оп. 3, спр. 117, 27 арк.
35. ДАХО, ф. Р – 414, оп. 1, спр. 5, 219 арк.
36. ДАХО, ф. Р – 2, оп. 1, спр. 32, 82 арк.
37. ДАХО, ф. Р – 414, оп. 1, спр. 16, 174 арк.
38. ДАХО, ф. Р – 414, оп. 1, спр. 158, 65 арк.
39. ДАХО, ф. Р – 801, оп. 1, спр. 9, 149 арк.
40. ДАХО, ф. Р – 801, оп. 1, спр. 3, 272 арк.
41. ДАХО, ф. Р – 485, оп. 1, спр. 53, 73 арк.

Букреев Т. Б. Борьба с детской беспризорностью и безнадзорностью в первой половине 20-х гг. XX столетия на Юге Украины (на материалах Херсонщины).

В статье исследуются и анализируются механизмы борьбы с детской беспризорностью и безнадзорностью в первой половине 20-х гг. на Юге Украины и реализация этих механизмов на Херсонщине. Охарактеризованы основные направления борьбы с указанным социальным явлением. Впервые в научный оборот был введен ряд источников из фондов Государственного архива Херсонской области, освещающих деятельность структур социальной защиты и реабилитации детей в 20-х гг. на Херсонщине.

Ключевые слова: детская беспризорность, детдом, общественные организации, УССР, Херсонщина.

Bukreev T. B. Overcoming of children's homelessness and lack of parental supervision in the first half of the 20th years of the XX century in South Ukraine (based on materials of Kherson region).

The article investigates and analyzes the mechanisms of overcoming of children homelessness and lack of parental supervision in the first half of the 20th years of the XX century in South Ukraine and the implementation of these mechanisms in Kherson region. Also basic directions of struggle against the social phenomenon are described here. It is stressed on the work of social defense and children rehabilitation organizations in 20th years of the XX century. It is stressed on the unpublished sources of the State Archives of Kherson region.

Keywords: children's homelessness, children's home, public organizations, USSR, Kherson region.

УДК 94(477+438)"1918/1939"

С. Л. Гуменний

НЕЛЕГАЛЬНІ МІГРАЦІЇ НА УКРАЇНСЬКОМУ ВІДРІЗКУ РАДЯНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО КОРДОНУ У 20–30–х рр. ХХ СТОЛІТТЯ

У статті на основі архівних документів та матеріалів тогочасних західноукраїнських й емігрантських періодичних видань проаналізовано явище нелегальних міграцій на українському відрізку радянсько-польського кордону у 20–30-х рр. ХХ ст. На основі наукового доробку вітчизняних і зарубіжних істориків здійснено спробу аналізу причин та особливостей нелегальних міграцій між Польщею та СРСР, які здійснювалися на різних етапах існування державного кордону.

Ключові слова: державний кордон СРСР, Голодомор 1932–1933 рр., Друга Річ Посполита, Корпус охорони прикордоння (КОП), нелегальні міграції, біженці, допомогіві комітети.

За період, який минув від часу розпаду СРСР, вітчизняні та зарубіжні вчені здійснили значний внесок у дослідження маловивчених сторінок української історії ХХ століття. Вперше, на професійному рівні було знято “табу” із проблематики української національної революції 1917–1921 рр., репресивної політики